

УДК 159.922.73

БАТЬКІВСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МОЛОДОГО ПОДРУЖЖЯ: ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА

Олена Нагула

М. Київ

Проблема батьківської компетентності є однією з визначальних у питаннях функціонування та розвитку суспільства. Сучасні умови життя людини вимагають від неї зосередженості на компетентному виконанні батьківських функцій, а особливо для молодих людей, чий життєвий досвід потребує удосконалення, цілеспрямованого формування компетенцій у сфері батьківства.

Актуальність проблеми формування батьківської компетентності багато в чому пов'язана з тим, що недостатньо на різних рівнях реалізації сімейної політики розроблена концепція підвищення виховного потенціалу молоді сім'ї. З метою попередження подібних проблем профілактичну та корекційну діяльність необхідно розпочинати якомога раніше: на етапах підготовки молоді до створення сім'ї, формування готовності до народження дітей, на початкових етапах реалізації батьківських обов'язків та функцій.

Аналіз та узагальнення результатів наукових досліджень засвідчують, що на сьогодні в психолого-педагогічній теорії та практиці розробці проблеми формування батьківської компетентності у молодого подружжя приділяється недостатня увага, оскільки такі роботи спрямовуються переважно на вивчення її особливостей у батьків, які вже виховують дитину (Ю. Гіппенрейтор, М. Єрміхіна, Н. Мізіна, О. Смірнова, В. Сєліна, О. Хартман, В. Целуйко); проблемам підготовки старшокласниць до материнства (І. Братусь, С. Мещерякова, О. Нестерова, О. Тіунова, Г. Філіппова); феномен батьківства та виконання ролі батька вивчали Ю. Борисенко, Н. Гусак, О. Корман.

Водночас, в психології наголошується на необхідності дослідження особливостей батьківської компетентності як психолого-педагогічного

потенціалу стосовно майбутнього батьківства у молоді, оскільки саме цей віковий період є актуальним для створення сім'ї, формування когнітивного образу батьківства, що є важливими передумови для самоактуалізації особистості в батьківстві (Т. Алексеєнко, О. Бондарчук, Л. Гридковець, В.Кравець).

Відкритим залишається питання специфіки вивчення та трактування поняття батьківської компетентності у молодого подружжя. Особливо важливим є визначення психологічного змісту та компонентної структури даного феномену.

Мета нашої статті – визначити зміст поняття «батьківська компетентність молодого подружжя» та його компонентну структуру.

За результатами теоретичного аналізу наукових досліджень у психологічній науці можемо констатувати, що сучасний етап дослідження феномена батьківської компетентності характеризується наступними особливостями: відсутністю системного підходу до трактування батьківської компетентності як психолого-педагогічного феномену; нечіткістю визначення поняття «батьківська компетентність» як одного з синонімів термінів, якими позначають успішне виконання батьківських функцій: усвідомлене батьківство, ефективне батьківство, компетентне батьківство; відсутністю характеристик особливостей становлення батьківської компетентності в молодій сім'ї; відсутністю цілісних моделей, технологій психологічного супроводу формування батьківської компетентності у молодого подружжя.

Поняття „батьківська компетентність” не належить до загальноприйнятих, в науково-методичній літературі його згадують як складову батьківства, як особистісну якість батька або матері. У зв'язку з цим постає необхідність докладного аналізу та теоретичного обґрунтування змісту батьківської компетентності молодого подружжя.

У першу чергу нам необхідно проаналізувати еволюцію уявлень дотичних змісту батьківської компетентності, спираючись на психолого-педагогічні дослідження.

Термін „батьківська компетентність" використовувався рідко, лише в декількох роботах присвячених батьківству та як характеристика усвідомленого батьківства у психолого-педагогічних дослідженнях. На думку дослідників Г. Радчук, О. Тіунової, О. Хартман батьківську компетентність слід розглядати як здатність батьків до забезпечення необхідних умов для повноцінного розвитку, виховання й навчання дітей, як важливий стан і соціально-психологічну функцію кожної людини. Колектив авторів Т. Веретенко, І. Зверєва, Н. Шевченко трактують батьківську компетентність як сукупну здатність та готовність батьків до виховання дитини, що базується на знаннях та досвіді, набутих у процесі навчально-пізнавальної та практичної діяльності батьків [7, с. 20].

У наукових дослідженнях російських педагогів та психологів зустрічаються поняття «педагогічна компетентність батьків» (С. Піюкова, В. Селіна, Н. Хрусталькова), «психолого-педагогічна компетентність батьків» (М. Ерміхіна, Н. Мізіна, І. Меркуль, О. Хартман), «ефективне батьківство» (Т. Бессонова, Є. Нестєрова, Г. Філіппова), «розвинена форма батьківства» (Р. Овчарова), які можна розглядати як близькі за змістом поняття терміну «батьківська компетентність», проте ці дослідження були присвячені батькам, які вже виховують дітей різного віку та спеціалістам, що працюють з дітьми.

На нашу думку, батьківську компетентність можна співвіднести з психолого-педагогічною компетентністю, яку зазначені вище автори розглядають у контексті професійної якості спеціалістів, що працюють з дітьми. Зокрема з умінням організовувати, навчати, виховувати, здійснювати дії з обслуговування дитини, задовольняти потреби, слухати і вислуховувати, співпереживати, спостерігати, вступати в комунікації, вирішувати нестандартні ситуації тощо. У цьому сенсі психолого-педагогічна компетентність може бути властива не лише спеціалістам, які працюють з батьками та дітьми, ай батькам (молодому подружжю, як потенційним батькам). Проте, якщо психолого-педагогічною компетентністю спеціалісти оволодівають, одержуючи

спеціальну в даній області освіти, то батьки можуть цієї освіти не мати, і батьківська компетентність може складатися стихійно і проявляється неадекватно.

Проведений аналіз психолого-педагогічних джерел, дозволив окреслити основні концепції стосовно батьківської компетентності, де підкреслюються наступні сутнісні характеристики даного феномену: знання, уміння, навички і способи виконання педагогічної діяльності; інтегральна характеристика, яка визначає здібність вирішувати проблеми і типові завдання, які виникають в реальних ситуаціях педагогічної діяльності, з використанням знань, досвіду, цінностей; інтегральна особистісна характеристика, що визначає готовність і здатність виконувати педагогічні функції відповідно до прийнятого в соціумі в конкретний історичний момент нормами, стандартами, вимоги; здатність створювати умови, в яких діти відчуватимуть себе у відносній безпеці, отримуючи підтримку дорослого; наявність знань, умінь і досвіду в області виховання дитини..

Ми поділяємо думку вчених, що знання та уміння є основою батьківської компетентності. Тож, ми спиралися на теоретичні розробки компетентнісного підходу (І. Зімняя, В. Хутмахер), в якому серед компетенцій людини, актуальних для нашого дослідження, була названа «здібність навчатись протягом життя в контексті як професійного так і соціального (сімейного) життя» і розглядати батьківську компетентність як результат неперервної освіти, що виявлятиметься у здатності молодого подружжя виконувати батьківські функції, які б відповідали пріоритетам сім'ї та соціуму.

Таким чином, батьківська компетентність – це визначення, що характеризується наступним змістом: результатом батьківської освіти, стійкою системою (я-реальне, я-ідеальне) уявлень про себе як про батька\матір\батьків; наявністю зрілої структури особистості; певним ціннісним ставленням до дитини, сім'ї, батьківства; гармонічним стилем виховання та адекватною виховною позицією; високорозвиненим почуттям

особистої відповідальності; системою специфічних (психолого-педагогічних та морально-правових) знань щодо особливостей розвитку та виховання дитини (система батьківських знань) як результату спеціальної (батьківської) або самостійної освіти; ефективною та конструктивною діяльністю на основі психологічної грамотності – доцільне використання знань, умінь та навичок для вирішення педагогічних завдань; високорозвиненими комунікативними та соціально-перцептивними вміннями (соціальний інтелект). Необхідно також підкреслити, що компетентність включає не лише аксіологічну та пракселогічну складові, а й мотиваційну, соціальну, поведінкову, формується вона під впливом всього соціального оточення молодшої людини, залежить від досвіду та особистісних характеристик.

Батьківську компетентність молодого подружжя ми розглядаємо не тільки як інтегративне, системне особистісне утворення, але й як якісну характеристику подружньої пари, яка відображає її динамічний характер.

Проведений теоретичний аналіз дозволив визначити що батьківська компетентність згідно системного підходу є системним явищем, що входить до структури батьківства, яке є підсистемою в системі сім'ї (В. Шадріков). З позиції особистісного підходу батьківська компетентність є інтегративною особистісною характеристикою батька або матері, яка ґрунтується на особистісній зрілості і батьківському потенціалі (А. Співаковська, Р. Овчарова). Згідно діяльнісного підходу формування батьківської компетентності можливе за умови спеціально організованої діяльності, яка включає: усвідомлення потреби в розвитку батьківської компетентності, формування мотиву, способи здійснення діяльності, її планування та дії по виконанню (Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн). Зasadничою для нашого дослідження стала думка В. Гузєєва про те, що компетентність може бути проявлена лише в діяльності і є динамічною характеристикою особистості (може постійно удосконалюватись, розвиватись). У компетентнісному підході батьківська компетентність розглядалася як результат неперервної освіти (психолого-педагогічний потенціал), що характеризується певними компетенціями (розвинуте почуття

відповідальності; потреба в піклуванні про інших людей; здібності: до активної участі в житті суспільства і до ефективного використання своїх знань і умінь; до психологічної близькості з іншою людиною; до конструктивного вирішення різних життєвих проблем на шляху самоактуалізації та самореалізації особистості, ціннісні орієнтації, батьківські позиції, стиль виховання, комунікативні уміння тощо) (компетентнісний підхід).

Таким чином, батьківську компетентність молодого подружжя ми розуміємо як комплексну динамічну характеристику подружньої пари, що проявляється у актуальній здібності до виконання батьківських функцій та базується на сукупності компетенцій, сформованих в результаті неперервної освіти.

Розглянувши основні підходи до змістовного наповнення поняття «Батьківська компетентність молодого подружжя» ми переходимо до визначення компонентної структури даного поняття.

Співставивши батьківську компетентність молодого подружжя з структурою діяльності розуміємо, що усвідомлення потреби і формування мотиву вимагає від молодого людини (молодого подружжя) певної особистісної зрілості для усвідомленого вибору того, що може задовольнити їхню потребу в батьківстві (компетентному виконання батьківських функцій). При виборі способу задоволення потреби молоде подружжя, як суб'єкт діяльності, спирається на свої ціннісні установки, суб'єктивні уявлення стосовно батьківських ролей та функцій (зокрема уявлення про ідеальних батьків). Для планування діяльності їм необхідно знати закономірності, яким підпорядковується вибраний ними спосіб здійснення діяльності, і операції, які прийдеться здійснювати при цьому. Виконання дій неможливе без сукупності знань (системи батьківських знань), на основі яких здійснюється усвідомлений вибір операцій для досягнення мети (ефективного, компетентного батьківства). Для безпосереднього виконання операцій по догляду та вихованню дітей, необхідно мати певні уміння та навички, а також докласти вольові та емоційні зусилля. Саме тому до внутрішньої структури батьківської компетентності

відносимо: мотивацію, особистісну зрілість (емоційну врівноваженість та волюві зусилля, усвідомлений вибір, відповідальність), систему батьківських знань (психолого-педагогічних та морально-правових), образ батьківства (уявлення про ідеальних батьків, позитивне ставлення до себе як майбутніх батьків та майбутньої дитини), пізнавальні та практичні уміння, навички, сімейні та батьківські цінності .

Таким чином, у структурі батьківської компетентності молодого подружжя виділяємо наступні компоненти: особистісний, когнітивний, соціальний та педагогічний. Кожен із цих компонентів виконує специфічну функцію у формуванні батьківської компетентності молодого подружжя.

Особистісний компонент відображає психологічну характеристику особистості, її цілісність та здатність інтегрувати своє ставлення до оточуючої дійсності у власній картині світу, проявляється у різноманітних емоційних станах, задоволеності/незадоволеності партнером, собою, емоційній чутливості до іншої людини, емпатії, готовності вступати в особистісні, діалогічні взаємини. Важливою складовою особистісного компоненту батьківської компетентності є мотивація та цінності, оскільки вони стимулюють діяльність людини.

Когнітивний компонент представлено у психічних процесах, пов'язаних з пізнанням оточуючого світу і самого себе; виконує функцію накопичення специфічних знань та умінь стосовно сфери батьківства.

Соціальний компонент відображає поведінку, способи та стилі оволодіння соціокультурним простором (соціальним середовищем), проявляється у невербальній та вербальній комунікації; включає загальні та специфічні комунікативні уміння, які дозволяють успішно встановлювати контакт із співрозмовником, адекватно пізнавати його внутрішні стани, керувати ситуацією взаємодії з ним, застосувати конструктивні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях (соціальний інтелект). Основа соціокультурного простру формується у процесі співіснування через діалог на підставі спільних цінностей. Внаслідок такого співіснування (інтерактивної

пізнавальної взаємодії) досягається спільна мета, відкритість, встановлюється рівноправність у відносинах, виникає готовність взаємозбагачення і зближення подружжя для рішення спільних педагогічних завдань.

Педагогічний компонент відображає єдність теоретичної та практичної готовності до здійснення педагогічної та виховної діяльності. Включає оволодіння знаннями та уміннями для створення розвиваючого середовища (сенсорнонасичене, психологічнокомфортне, ігрове), в умовах якого відбуватимуться максимально можливі позитивні зміни в розвитку дитини. Важливими складовими елементами педагогічного компоненту є стиль виховання та виховна позиція. Стиль сімейного виховання являє собою своєрідне поєднання ціннісних орієнтацій подружньої пари, їхніх батьківських установок та сподівань, батьківського ставлення, батьківських почуттів, батьківських позицій, батьківської відповідальності.

Отже, теоретичний аналіз педагогічних та психологічних досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців дозволив нам встановити сутнісні характеристики синонімічних до поняття «батьківська компетентність» понять «педагогічна компетентність», «ефективне батьківство», «психолого-педагогічна компетентність батьків», «розвинена форма батьківства» та виділити їхні специфічні ознаки. На основі проведеного аналізу ми визначили зміст феномену «батьківська компетентність молодого подружжя» в контексті особистісної зрілості, соціального інтелекту, педагогічної грамотності, готовності до виконання батьківських функцій, структури діяльності, що в свою чергу дозволило виділити структурні складові даного феномену.